

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA SALGIN VE SALGIN SONRASI DÜNYADA KÜRESELLEŞME

Yunus KAYA

Öz

Koronavirüs (COVID-19) salgını hakkında yürütülen tartışmalarda sıklıkla gündeme gelen bir husus, salgının küreselleşme olarak adlandırdığımız sürece etkisidir. Salgının küreselleşmeye etkisinin değerlendirilebilmesi için bu bölümde öncelikle küreselleşmenin kavram ve tarihsel bir süreç olarak serüveni ele alınmıştır. Sonrasında ise salgın sürecinde küreselleşmenin rolü irdelenmiş ve salgının küreselleşmeye muhtemel etkileri tartışılmıştır. Artan karşılıklı bağımlılık ve bağlantılılık olarak tanımlanabilecek olan küreselleşme süreci beraberinde küresel bir risk rejimini de ortaya çıkarmıştır. COVID-19 salgını dünyada sınırlar arası mal, sermaye ve insan akışlarının en yoğun olduğu bölgelere çok daha hızlı ve çok daha büyük bir şekilde etki etmiştir. Bu bağlamda, dışarıya bağımlılık ve dışarı ile bağlantılılık arttıkça salgının ülkeler üzerindeki etkisi de artmıştır. Bu durumun kısa vadede içe kapanma gibi refleksleri ortaya çıkacağı ama orta ve uzun vadede çözüm arayışlarının yine küresel ölçekte olacağı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, küresel risk rejimi ve küreselleşmenin geleceği

Giriş

Koronavirüs (COVID-19) salgını hakkında yürütülen tartışmalarda sıklıkla gündeme gelen bir husus, salgının, küreselleşme olarak adlandırdığımız sürecin sonunu getirme veya en azından bir kesintiye uğratma ihtimalidir. Zaten bir süredir gelir adaletsizliği, kaynak bölüşümü ve göç gibi sorunlar bağlamındaki muhtemel olumsuz rolü hem akademik çalışmalarda hem de kamuoyundaki tartışmalarda irdelenen bu süreç, salgın sonrası dünyada kaldığı yerden mi devam edecek yoksa ciddi bir kesintiye mi uğrayacak? Bu bölümde bu soruların cevabını arayacağız.

Salgın sonrasında küreselleşmenin akıbetinin değerlendirilebilmesi için öncelikle küreselleşmenin ne olduğunun tanımlanması ve salgın sürecinde küreselleşmenin rolünün irdelenmesi gerekiyor. Küreselleşme konusunda kafa yoran herkesin kolaylıkla işaret edebileceği gibi küreselleşmenin üzerinde ittifak edilen bir tanımı ve kronolojisi yoktur. Ne olduğu ile ilgili akademik çalışmalarda bile kendini gösteren kafa karışıklığı, küreselleşme tartışmalarını politik arenada ve kamuoylarında neoliberalizm vurgulu bir indirgemeciliğe veya 'küreselci' olarak adlandırılan ama asla kim oldukları tanımlanmayan karanlık odaklara işaret eden bir komploculuğa evrilebilmektedir.

Bu sebeple takip eden kısımlarda öncelikle küreselleşmenin kavram olarak ortaya çıkışı ve küreselleşmenin temel dinamikleri ile tarihçesi konusundaki hakim görüşler ele alınacaktır. Bu şekilde küreselleşmenin bir tarifi yapıldıktan sonra ise salgındaki rolü ve salgın sonrası dünyadaki akıbeti tartışılacaktır. Bireyler ve topluluklar arası bağlantılılık ve bağımlılık üzerinden yapacağımız küreselleşme tanımı, insanlık tarihi boyunca kesintilerle de olsa artan ve niteliği değişen bir karşılıklı bağımlılık ve bağlantılılık durumu ve buna bağlı olarak dönüşen risk rejimini ortaya koymaktadır. 2020 başından itibaren insanlığın tecrübe ettiği COVID-19 krizinde günümüz dünyasının yüksek bireyler ve toplumlar arası entegrasyon seviyesinin etkileri kendini açık bir biçimde göstermektedir. Bu bağlamda, karşı karşıya kaldığımız risklerin ortaya çıkışı ve gelişiminde önemli bir rol oynayan küreselleşme sürecinden dönüşün mümkün olup olmadığı da ele alınacaktır.

Küreselleşmenin Kısa ve Uzun Serüveni

Yukarıda işaret edildiği gibi sosyal bilimlerde ve entelektüel çevrelerde küreselleşmenin tanımı ve tarihçesi hakkında çok büyük fikir ayrılıkları mevcuttur. Burada hepsini listeleyemediğim Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton (1999), Guillen (2001) ve Lechner ve Boli (2015) gibi araştırmacılar tarafından yapılan geniş literatür taramalarına ve derlemelere bakıldığında bu açıkça görülebilir. Küreselleşme kavramının etimolojisine

baktığımızda ise görece yeni bir kavram olduğunu görüyoruz. Küreselleşme literatürüne katkıda bulunan birçok araştırmacı ve düşünür, küreselleşme kavramının kökenini Marshall McLuhan'ın 1960'larda ortaya attığı "küresel köy" kavramsallaştırmasına dayandırmaktadır. McLuhan 1962'de yayımladığı *Gutenberg Galaksisi* adlı kitabında, kitle iletişim araçlarının mesafelerin etkisini ortadan kaldırarak insanlığı bir "küresel kabile", insanlığın üstünde yaşadığı dünyayı ise bir "küresel köy" haline getirdiğini iddia etmiştir. Kitapta "küresel ölçek" ve "küresel bağlam" kavramlarını da kullanan McLuhan (1962), bugün anladığımız şekilde bir küreselleşme tanımlamasını ise yapmamış ve küreselleşme ifadesini hiç kullanmamıştır. Kavram, akademik ve entelektüel çevrelerde de 1990'ların başlarına kadar yaygın biçimde karşımıza çıkmaz (Robertson, 1992).

Küreselleşme, kavramsal olarak bu yeniliğine rağmen, hem akademik ve entelektüel dünyada hem de iş çevrelerinde en çok tartışılan ve kullanılan olgulardan biri haline gelmiştir. Akademik dünyada 1990'ların başında bir elin parmakları sayısınca olan küreselleşme çalışmaları kısa sürede hızla ve devamlı artarak 1990'ların sonundan itibaren takip edilmesi ve hâkim olunması imkânsız bir genişliğe kavuşmuştur (Robertson, 1992). Artan rağbet ile birlikte son 40-50 yılda yaşanan bütün ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel değişimleri içeren ve/veya açıklayan bir kavram haline gelmiştir. Küreselleşme üzerine yaptığı genel değerlendirmede Bauman (1998, s. 1), "Bütün popüler terimler aynı kaderi paylaşır. Ne kadar çok tecrübeyi açıklar gibi görünürlerse kendileri de o kadar anlaşılmaz hale gelirler" demektedir.

Küreselleşmenin en yaygın başvurulan tanımlamalarına baktığımızda ciddi bir çeşitlilik gözlemliyoruz. Günümüz dünyasının en çok tanınan sosyal bilimcilerinden biri olan Giddens (1991), küreselleşmeyi toplumsal ilişkilerin cihanşümul bir biçimde yoğunlaşması ve birbirinden binlerce kilometre uzakta yaşayan insanların kaderlerinin birbirine bağlı hale gelmesi olarak açıklıyor. Küreselleşme tartışmalarında öncü isimlerden biri olan Robertson (1992, s. 8) ise küreselleşmeyi tanımlarken, "Bir kavram olarak küreselleşme, hem dünyanın küçülmesine hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapar" diyor.

Küreselleşme konusunda öncü ve etkili çalışmalara imza atan başka bir isim olan antropolog Appadurai (1996), küreselleşmeyi beş alandaki akışın artışı ve yaygınlaşması şeklinde tarif ediyor. Bu alanları; etno alan, medya alan, tekno alan, finans alan ve ideo alan olarak tanımlayan Appadurai'ye göre etno alan insanların sınırlar arasında turizm ve göç ile artan hareketliliğine, medya alan internet ve diğer iletişim araçları vasıtası ile bilginin sınırlar arasında artan akışına, tekno alan yeni teknolojilerin insanları birbirine bağlayan ve bağımlı hale getiren etkisine, finans alan sermayenin giderek çeşitlenen şekillerde artan hareketliliğine

ve ideo alan ise insan hakları ve demokrasi gibi fikirlerin yayılmasına işaret etmektedir. Bauman'ın "akışkan modernlik" fikrinden esinlenen Ritzer ise Appadurai'ye benzer bir biçimde küreselleşmeyi insanların, nesnelere, bilginin ve mekânın tüm dünyayı kapsayan ve çok yönlü ve artan akışı olarak tanımlıyor (Ritzer ve Dean, 2015).

Held ve McGrew (2003) ise küreselleşmeyi sınırlar arasındaki mal, sermaye, bilgi ve insan akışları ve bunu sağlayan fiziksel (yeni iletişim ve ulaştırma teknolojileri gibi), normatif (serbest ticaret ve yatırım düzenlemeleri gibi) ve sembolik (İngilizcenin küresel dil haline dönüşmesi gibi) altyapı üzerinden açıklamaktadırlar. Onlara göre küreselleşmeyi asıl tanımlayan olgu ise bu akışların ve bağlantıların rastlantısal olmaktan ziyade birbirine bağlı ve bağımlı hale gelmiş ülke ve toplumlar arasında yerleşik ve devamlı hale gelmiş olmasıdır.

Steger (2003) burada sadece birkaçını paylaştığımız farklı küreselleşme tasvirlerini analiz ettiği çalışmada, tasvirler arasındaki farklılıklara rağmen bazı ortak noktaların tespit edilebileceğini ifade ediyor. Bunlar, yeni toplumsal ağların oluşması, toplumsal ilişki, eylem ve bağımlılıkların genişlemesi, toplumsal ilişkilerin ve eylemlerin şiddetinin artması ve hızlanması ve insanlar arasındaki ussal bağların ve buna ait bilincin genişlemesidir. Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton'a (1999) göre ise küreselleşme tanımlarındaki ortak noktalar birbirinden coğrafi olarak uzakta olan aktörlerin eylemlerinin birbirine etkisi, zaman-mekân sıkışması, artan karşılıklı bağımlılık ve bağlantılılık, küçülen dünya ve ortak dünya bilincidir.

Küreselleşmenin tarihçesi ile ilgili tartışmalara baktığımızda ise en büyük fikir ayrılığının küreselleşme tartışmaları bağlamında vurgulanan 1970'ler veya 19980'ler sonrası dönemin önceki dönemlerden farkı üzerinde olduğunu görüyoruz. Küreselleşme kavramının ortaya çıkışından itibaren şüphe ile yaklaşan ve küreselleşme tartışmalarını yanılısama veya aldatmaca olarak nitelendiren birçok entelektüel ve düşünür bulunmaktadır. Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton (1999) küreselleşme literatürü üzerine 1990'ların sonunda yaptıkları değerlendirmede, 1970'lerde başlayan dönemin önceki dönemlere göre ne kadar farklı görüldüğü üzerine üç farklı tutum gözlemlemiştir. Bunlar yepyeni bir dünya ve tarihsel gerçeklikle karşı karşıya olduğumuzu iddia eden "aşırı küreselleşmeci (hyperglobalist)" tutum, küreselleşme diye bir sürecin varlığını sorgulayan "kuşkucu (sceptic)" tutum ve küreselleşmeyi uzun bir tarihsel süreç olarak gören "dönüşümcü (transformationalist)" tutumdur.

Aşırı küreselleşmeci olarak nitelendirilen ilk tutum, son 40-50 yılda bilgi, iletişim ve ulaştırma teknolojilerindeki gelişmelerin de zemin hazırlaması ile siyasi, ekonomik ve kültürel olarak yepyeni bir dünyanın kurulduğunu iddia etmektedir. Daha çok iş dünyası,

medya ve “think thank” ağlarında hakim olan bu bakış açısı ekonomik olarak yepyeni ve dinamik bir küresel ekonomi kurulduğunu varsaymakta ve ulusal ekonomilerin ve ulusal şirketlerin önemini yitirdiğini ve ulus ötesi şirketlerin yönettiği yatırım, finans ve ticaret ağlarının yeni bir ekonomik coğrafya oluştuğunu iddia etmektedir. Ayrıca, siyasi alanda küreselleşmenin liberal demokrasiyi dijital teknolojilerin yardımıyla yayarak yeni bir küresel vatandaş (veya dünya vatandaşı) tipini ortaya çıkardığını iddia etmektedirler. Küreselleşmenin bireylere ve toplumlara ve bunların arasındaki ilişkilere etkisi konusunda genelde oldukça iyimser olan bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden New York Times yazarı Thomas Friedman, “İkisinde de McDonalds olan iki ülke ikisinde de McDonalds açıldıktan sonra birbiri ile savaşmamıştır” demiştir (1999, s.195)

Kuşkucu bakış açısını savunanlara göre ise içinden geçtiğimiz dönem, tarihsel olarak birçok bütünleşme ve parçalanma evresinden geçen dünya ekonomi ve siyasi coğrafyasının yeni bir bütünleşme evresine girmesinden ibarettir. Son yıllarda yaşananlar ne yenidir ne de eskiye göre daha fazla bütünleşme içerir. Dünyanın, Britanya Krallığı’nın siyasi ve askeri olarak hâkim güç olduğu ve ekonomik olarak Altın Standardı Dönemi olarak bilinen 1870 ve 1914 yılları arası dönemde siyasi ve askeri olarak bugünkü gibi hatta daha fazla bütünleşik olduğunu iddia eden bu görüştekiler, günümüze atfedilen küçülen dünya veya zaman-mekân sıkışması nitelendirmelerini reddetmektedirler. 1870 ve 1914 yılları arası dönemde ortaya çıkan telgraf, telefon ve buharlı gemi gibi iletişim ve ulaştırma teknolojilerinin etkisine dikkat çekmektedirler (Bairoch, 1996, Hirst ve Thompson, 1996, Obstfeld ve Taylor, 2003).

Uluslararası ekonomi-politik alanındaki hâkim bakış açılarından biri olan Dünya Sistemi Okulu’nun da küreselleşme olgusuna kuşku ile yaklaştığı görüyoruz. Dünya Sistemi okuluna göre merkez ülkeler olarak adlandırılan sanayileşmiş ülkelerin kendileri dışındaki ülkeleri (çevre ülkeler) sömürüye tabi tuttıkları bir Dünya Sistemi, Batı’da yayılmacılığın başladığı on beşinci yüzyıldan beri süregelmektedir (Wallerstein, 1974, 1980, 1989). Dönemsel kırılmalar ve iniş çıkışlar yaşanmışsa ve Japonya gibi birkaç ülke çevre ülke konumundan merkez ülke konumuna geçmiş olsalar da Dünya Sistemi, Batı’nın ekonomik ve askeri hâkimiyeti altında devam etmiştir. Rus iktisatçı Nikolai D. Kondratieff’in fikirlerinden esinlenen Dünya Sistemi Okulu, dünya ekonomisinin genişleme ve daralma içeren döngüler halinde ilerlediğini iddia etmektedir. Bu bağlamda, küreselleşme Dünya Sistemi’nin yeni bir şekli veya safhasıdır. Dünya Sistemi Okulunun kurucusu olan Wallerstein (2000), küreselleşme terimini dünyadaki güncel durumun yanlış okunması olarak niteler. Ona göre küreselleşme dünya sistemine hâkim olan güçler tarafından dayatılan bir projedir ve küreselleşme olarak adlandıran süreç dünyanın yeni bir döngüye girmesinden başka bir şey de değildir.

Güncel tarihsel bağlamımızın geçmiş dönemlerden farklılığını tamamen reddeden veya abartan bu iki uç yaklaşıma karşın birçok küreselleşme teorisyeni küreselleşmenin kökenlerinin son 40 veya 50 yıldan çok daha önceye gittiğini kabul etmekte ama günümüzün ayırt edici özelliklerine de dikkat çekmektedirler.

Ekonomik alanda kuşkucuların Altın Standardı Dönemi ile ilgili iddialarına cevap veren küreselleşme teorisyenleri, iki dönem arasında ciddi farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere dikkat çeken Baldwin ve Martin (1999, s.4), Altın Standardı Dönemi ve günümüz dünya ekonomisi için “... görünürde benzerlikleri ama esasına dair farklılıkları vardır” iddiasındadırlar. Baldwin ve Martin’e (1999) göre bugünkü uluslararası ticaret ve dış yatırım değerleri dünya ekonomisinin ve ülke ekonomilerinin büyüklüklerine oranları açısından on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına benzerlik gösterse de iki dönem, ulaştırma ve iletişim teknolojilerinin hızı ve maliyetlerinin düşüklüğü, ticaret ve yatırımlarda önemli rol oynayan ülkelerin sayısının çokluğu ve çeşitliliği açısından birbirinden ayrılmaktadır. Dikkat çekici bir çalışmada Levinson (2006), aslında sadece bir metal kutu olan konteynırların 1960’lardan itibaren gemi taşımacılığında ve uluslararası ticarete nasıl devrim niteliğinde bir etki yaptığını anlatmıştır. Konteynır sistemi ile gemilerin taşıma kapasitesi artmış, yükleme ve boşaltma zamanları azalmış, mal göndermek için bir geminin tamamını veya yarısını kiralama zorunluluğu ortadan kalkmış ve böylece taşıma masrafları ciddi bir biçimde azalmıştır.

Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton (1999), finans sektöründeki yatırım araçlarının çokluğunun, yatırımcıların dünyanın her yerinde gerçek zamanlı yatırım yapma kabiliyetinin ve yatırımların yaygınlığının ancak bugün ortaya çıkmış bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Altın Standardı Dönemindeki yatırımların genelde sömürgelerde ham madde ihtiyacına yönelik tekil yatırımlar olduğunu iddia etmişlerdir (Held, McGrew, Goldblatt, Perraton, 1999). Benzer biçimde O’Rourke ve Williamson (1999), on dokuzuncu yüzyıldaki uluslararası yatırımların günümüzün aksine emek fazlası olan Asya’ya değil, kaynak zengini ama emek fakiri olan Latin Amerika’ya yoğunlaştığını belirtmişlerdir.

Robertson (1992) bugün küreselleşme olarak adlandırdığımız süreçlerin ve olayların arada kesintiler yaşamakla beraber, yüzyıllardır sürdüğünü belirtmiş ve tek dünya düşüncesinin ilk defa 15. yüzyıldan 18. yüzyılın ortasına kadar devam eden birey ve insanlık düşüncelerinin ortaya çıktığı “tohum evresi” olarak adlandırdığı dönemde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Tek dünya bilincinin kristalleşmesinin ise son dönemden yaşanan teknoloji yeniliklerle mümkün olduğunu iddia etmiştir. Karşılıklı bağımlılığın tarih boyunca dönemsel

olarak azaldığını ve arttığını kabul eden Keohane ve Nye'a (2000) göre, içinde bulunduğumuz dönemi ayıran üç etken vardır. Bunlar daha çok sayıda katılımcının daha karmaşık ilişkilere girmesi ile küresel ağların artan yoğunluğu, artan değişim ve çok fazla sayıda ve farklı karakterdeki aktörün ulus ötesi katılım ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri içine girmesidir. Giddens'a göre ise günümüzü eski dönemlerden ayıran yenilikler, 1960'larda başlayan iletişim devrimi, ağırlıksız ekonominin ortaya çıkışı ve bireylerin güncel hayatlarında bilgi ve fikir akışından çalışma tecrübelerine kadar bir dizi değişim yaşanmasıdır (Hutton ve Giddens 2000).

Toparlamak gerekirse küresel entegrasyonun tarihçesi çok daha eskiye gitse ve döngüsel bir karaktere sahip olsa da küreselleşmeyi 1970'lerde başlayarak Soğuk Savaş sonrası dönemde iyice hızlanan ve artan mal, sermaye, insan, bilgi ve veri akışları ve tüm dünyayı ve toplumları içine alan bir karşılıklı bağlantılılık ve bağımlılık durumu üzerinden tanımlamak mümkündür.

Küreselleşme sürecinin en belirgin olduğu ve yukarıda son 100-150 yıldaki dönüşümü konusundaki farklı fikirleri kısaca sunduğumuz ekonomiyi ele aldığımızda yaşanan en önemli değişimin Eski Uluslararası İşbölümünün yerini Yeni Uluslararası İşbölümüne bırakması olduğunu gözlemliyoruz. Bu, Fordist bütüncül üretim yapılarından parçalanmış ve dünya üzerine dağılmış bir yapıya geçişidir (Fröbel, Heinrichs ve Kreye, 1980). Bu süreçte, Dünya Sistemi ve Bağımlılık okullarınca ayrıntılı bir biçimde resmedilmiş olan ve merkez (sanayileşmiş) ülkelerin çevre ve yarı çevre (gelişmekte olan) ülkelere gelen ham maddeyi ürüne çevirerek diğer merkez ülkelere ve çevre ülkelere sattığı sistem 1970'lerden başlayarak yerini üretimin parçalandığı ve bütün dünyaya yayıldığı bir sisteme bırakmıştır. Ekonomik coğrafyacı Dicken'in (2011) ifadesi ile önceki dönemlerin yüzeysel entegrasyonundan derin ve işlevsel bir entegrasyona geçilmiştir.

Bu yeni sistemde üretim, ciddi oranda sanayileşmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere kaymıştır. 1970'lerden itibaren gelişmiş ülkelerdeki birçok firma artan işçi maliyetleri, yüksek vergiler ve çevre kirliliği düzenlemelerinden kurtulmak ve kârlılıklarını artırmak amacıyla özellikle emek yoğun sektörlerdeki üretim faaliyetlerini gelişmekte olan ülkelere taşımışlardır. Kendi ülkelerinde ise sadece yönetim, pazarlama, araştırma ve geliştirme ve tasarım gibi stratejik ve yüksek nitelikte iş gücü gerektiren faaliyetleri bırakmışlardır (Gereffi, 1994). Üretim gelişmekte olan ülkelere iki şekilde kaymıştır. Bunlardan birincisi gelişmekte olan ülkelere doğrudan yatırım, öteki ise taşeronlaşma ve fason üretimdir. Bu şekilde, gelişmiş ülkeler sanayi üretiminden çekilerek hizmet sektörü ağırlıklı ekonomilere dönüşmüşlerdir (Brady ve Denniston, 2005). Gelişmekte olan ülkelere ise emek yoğun

sektörlerde önemli büyümeler olmuştur (Kaya, 2008, 2010). 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi Uzak Asya ülkelerinden başlayarak gelişmekte olan ülkeler emek yoğun ürünlerin imalatçısı hâline gelmişlerdir. İlerleyen kısımlarda inceleneceği gibi, ülkemiz bu sürece 1980 yılından dahil olmuştur. 1990'ların ortasında Çin'in küresel ekonomiye entegrasyonu ve dünyanın imalat merkezi haline gelmesi ile bahsettiğimiz bu dönüşüm, iyiden iyiye olgunlaşmıştır.

Ekonomide yaşanan bu dönüşümde iki etken göze göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki iletişim ve taşımacılık gibi alanlarda yaşanan ve sürecin altyapısını ortaya çıkaran gelişmelerdir. Özellikle bilgisayar, faks, telex ve daha sonraları internet gibi araçlar, değişik bölgelere yayılan üretim ve pazarlama gibi faaliyetlerinin koordinasyon ve takibini mümkün kılmıştır (Dicken, 2011, Levinson, 2006). İkincisi ise devletler ve uluslararası yapılar tarafından ortaya konan spesifik politika tercihleridir. Bu bağlamda, neoliberal olarak nitelendirilen ekonomik model, 1970'lerin sonu ve 1980'ların başından itibaren bütün dünyada hakim olmuştur. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) uygulanmasında öncü olduğu ve Washington Konsensüsü olarak da adlandırılan bu model, uluslararası ticaret ve yatırımların üstündeki kısıtlamaların kaldırılması ve devletlerin ekonomideki doğrudan varlıklarının ve etkilerinin azaltılması gibi politikaları içerir.

Ekonomik alanda yaşanan değişimi ortaya çıkaran bu iki etkeni birbirinden kesin olarak ayırtırmak mümkün olmasa da ayrı ayrı ele almak, salgının küreselleşme sürecine etkisinin anlaşılması açısından da önemlidir. Bu iki etkenden ilki, tartışmalarda zaman zaman kullanılan ifade ile insanın durumunda (human condition) ve yaşam biçimimizdeki kalıcı bir değişime işaret ederken diğeri ise daha bağlamsal ve değişken politika tercihlerine işaret eder. Robertson (1992) yukarıda bahsedilen ve ilk etkene vurgu yaptığı tasvirinde küreselleşmeyi, dünyanın sıkışarak ve küçülerek tek bir mekân haline gelmesi ve tek bir dünya bilincinin ortaya çıkması olarak açıklamıştır. Klasik sosyal teorideki yapı ve fail tartışmasını da çağrıştıran bu ayırım, salgın sonrası dünyada neyin kalıcı olacağı ve neyin değişebileceğini anlamak açısından önemlidir.

Salgında Küreselleşmenin Rolü

Sosyolog Ulrich Beck'in (1992, 2007) önce modernite tartışmaları bağlamında ortaya attığı ve sonra küreselleşme tartışmaları bağlamında ele aldığı attığı "risk toplumu" ve küresel risk kavramları, salgının gelişimi ve yayılımında küreselleşmenin oynadığı rolü tartışmak açısından iyi bir başlangıç noktasıdır. Burada yukarıda aşırı küreselleşmeci ve kuşkucu bakış açıları arasında orta yol olarak tanımladığımız bakış açısının vurguladığı ve

insanlık tarihi boyunca izini sürebildiğimiz bağlantılılık ve bağımlılık olgusunu öne çıkılmaktadır. Kesintilerle de olsa insanlık tarihi boyunca artan ve nitelik değiştiren bireyler ve topluluklar arası bağımlılık ve bağlantılılık insanlığın karşı karşıya kaldığı riskler konusunda da belirleyici olmuştur.

Bu duruma dikkat çeken Cockerham'a (2016) göre insanlık 3 epidemiyolojik evreden geçmiştir. Bunlardan ilki ilk salgın hastalıkların ilk ortaya çıktığı M.Ö. 10000'den modern toplumların ortaya çıkmasına kadar olan evre, ikincisi modern toplumlarda salgın hastalıkların ortadan kalkması ile kronik sağlık sorunlarının temel ölüm sebebi haline geldiği evredir. Sonuncusu ise son yıllarda karşı karşıya kaldığımız ve ortadan kalktığı düşünülen hastalıkların yeniden baş gösterdiği ve küresel salgınların ortaya çıktığı güncel evredir.

İnsanlık tarihine bakıldığında insanların genelde küçük nüfuslu göçebe topluluklarda yaşadığı tarih öncesi dönemlerde salgın hastalık riski oldukça düşüktür. Yüksek coğrafi hareketlilik ve düşük nüfus riski düşük tutmuştur. Yukarıda işaret edildiği gibi, salgın hastalık olgusunun M.Ö 10000 yılına kadar görülmediği düşünülmektedir (Cockerham, 2016). Tarım toplumu ve yerleşik hayat geçişle birlikte ise belirli bir coğrafyaya bağlı yaşam belirmiş ve nüfus yoğunlukları oluşmaya başlamıştır. İhtiyaç fazlası üretim ile ortaya çıkan ticaret birbirinden uzak yaşayan toplumlar arasında düzenli etkileşimi doğurmuştur. Devam eden göç, savaş ve fetihlerin de katkısı ile küreselleşme olarak adlandırdığımız ve birbirinden uzak diyarları birbirine bağlayan sürecin ilk temelleri atılmıştır. Salgın hastalıklar üzerine tarihsel bir değerlendirme yapan McNeill'e (1976) göre bir Avrasya ortak salgın hastalık havuzu MÖ 500'den başlayarak oluşmuştur. Çin'den başlayarak ticaret yollarını takiben Orta Asya üzerinden Karadeniz kıyısına ulaşan ve sonrada Venedik ticaret gemileri ile Avrupa'ya taşınan 1350 Veba salgını buna iyi bir örnektir.

Takip eden tarihsel süreçte insan yaşamında ve risk rejiminde yaşanan en önemli değişimlerden biri ise içinde coğrafi keşifler, sömürgecilik, endüstrileşme ve pozitif bilimlerin yükselişini taşıyan modern toplum yapısının ortaya çıkışı olmuştur. Doğa bilimleri ve mühendislik alanında yaşanan gelişmeler doğanın boyunduruk altına alınması ve evcilleştirilmesi olarak da görülen durumu ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte tıp alanında yaşanan gelişmelerle salgın hastalıklardan kızamık ve tifüs kontrol altına alınmış, mühendislik projeleri ile nehirler ve su kaynakları kontrol edilerek taşkınlar engellenmiş ve yeni alanlar tarıma açılmış, gübre ve ilaç kullanımı ve makineleşme ile tarımda üretim artmış ve insan ömrü uzamıştır. Madalyonun öbür yüzüne baktığımızda ise modernleşmenin bir yandan eski riskleri ortadan kaldırırken bir yandan yeni riskleri ortaya çıkardığını görüyoruz. Modern toplum ile ortaya çıkan bir diğer olgu ise insan kaynaklı afet riskinin artışıdır. Çevre kirliliği,

küresel ısınma, aşırı antibiyotik kullanımına sebebiyle ortaya çıkan süper-bakteriler, kimyasal ve biyolojik saldırılar ile Çernobil ve Fukushima gibi nükleer felaketler endüstrileşme ve bilim alanında yaşanan gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni risklerdir. Modernitenin ortaya çıkardığı risk rejimine dikkat çeken Beck (1992), modern toplumları “risk toplumu” şeklinde tanımlamıştır.

Modern toplumu ortaya çıkaran teknolojik yenilikler dünyanın entegrasyonunu da hızlandırmıştır. Bunun ise risk rejimi açısından önemli etkileri olmuştur. Avrupa’dan Güney ve Kuzey Amerika’ya taşınan virüs ve bakterilerin buralarda yaşayan yerli halk üzerindeki ölümcül etkileri hepimizin malumudur (Diamond, 1997). Tabii, bu etki tek yönlü olmamış ve bu bölgelerden frengi gibi daha önce görülmeyen hastalıklar Avrupa’ya taşınmıştır. Buna işaret eden McNeill (1976) 1700’lerden itibaren artık küresel bir salgın hastalık havuzunun oluştuğunu belirtmektedir.

1970’li yıllardan itibaren iyiden iyiye artan karşılıklı bağlantılık ve bağımlılığın insanlığın karşı karşıya olduğu risklerin çoğunluğuna küresel bir karakter kazandırdığını söylemek mümkündür. Risk kavramını küreselleşme tartışmalarının merkezi kavramlarından haline getiren Beck (2007), bir anlamda küreselleşmeyi eski dönemlerde yerel nitelikte olan riskin küresel bir mahiyet kazanması olarak tanımlar. Beck’e göre savaş, terörizm, ekonomik kriz, salgın hastalık veya çevresel kirlenme gibi sorunların etkisi yerel olmaktan çıkıp küresel hale gelmiştir. Bu bağlamda, devlet otoritesinin çöktüğü bir ülke, küresel ölçekte herhangi bir askeri veya ekonomik gücü olmasa bile terör ve organize suç örgütleri için bir üs haline gelerek dünyanın öbür ucunda yaşayan ve bu ülkenin dünya üzerindeki yerinden hatta varlığından bile haberi olmayan insanların hayatını etkileyebilmektedir (Beck, 2007). Benzer şekilde tek bir ülkede başlayan bir salgın hastalık, göç, turizm ve ticaret gibi ağlar üzerinden kısa sürede tüm insanlığı tehdit eder hale gelme potansiyeline kavuşmuştur. Beck’in (1992, s. 44) kendi ifadesi ile “pazarların karşılıklı bağlantıları çevre ülkelerdeki fakir mahalleleri zengini endüstriyel merkezlerin kapı eşiğine taşımıştır.”

COVID-19 salgınının gelişimine baktığımızda küreselleşmenin tanımı içinde vurguladığımız mal, sermaye ve insan akışları bağlamında istikrarlı ve hızlı biçimde artmış olan yatırımcı, profesyonel, işçi, turist ve göçmen akışlarının önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Mesela, İtalya’da salgının merkezi olan Lombardiya bölgesi ve Milano kenti tekstil ve moda sektörlerinde faaliyet gösteren binlerce Wuhan kaynaklı Çinli yatırımcı ve göçmene ve çok sayıda ortak yatırıma ev sahipliği yapıyordu. Almanya’daki ilk COVID-19 vakaları da Wuhan bölgesinde fabrikası olan bir Alman firmasının Çinli bir çalışanın Almanya’ya yaptığı iş ziyareti sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tablo 1, Çin’de Ocak ve Şubat aylarında başlayarak Mart ayında dünyada yayılmaya başlayan COVID-19 salgınında 31 Mart 2020 itibarı ile en az 10,000 pozitif tanıya sahip olan ülkelerin dünyadaki toplam ihracat ve ithalat ile toplam ürün ihracatını ve ithalatı (petrol ve hammadde ticaretini kapsamıyor) içindeki paylarını göstermektedir. Tanı sayıları ülkelerin test kapasitesi, test stratejileri ve pozitif tanı tanımlamalarından etkilense ve veri paylaşımı şeffaflığı ile ilgili ciddi soru işaretleri olsa da koronavirüsün öncelikli ve en çok yayılım gösterdiği bu 13 ülkenin aynı zamanda dünya ticaretinin yarıdan fazlasını yapıyor olmaları dikkat çekicidir. Bağlantılılık arttıkça artan risk burada kendini göstermektedir.

Tablo 1. 31 Mart 2020 İtibarı ile 10,000 COVID-19 Tanısına Sahip Ülkelerin 2018 Yılı İthalat ve İhracat Rakamlarının Dünya Toplamlarına Oranları				
	İhracat (%)	Ürün İhracatı (%)	İthalat (%)	Ürün İthalatı (%)
Çin	10,6	12,7	10,3	10,7
ABD	10,1	8,5	12,9	13,2
Almanya	7,4	8,0	6,6	6,5
Fransa	3,5	3,0	3,6	3,4
Birleşik Krallık	3,4	2,5	3,7	3,4
Hollanda	3,1	3,8	2,7	3,2
Güney Kore	2,9	3,2	2,6	2,7
İtalya	2,6	2,8	2,4	2,5
İspanya	2,0	1,8	1,9	2,0
İsviçre	1,9	1,6	1,6	1,4
Belçika	1,8	2,5	1,8	2,3
Türkiye	0,9	1,0	1,0	1,1
İran	0,5	0,5	0,4	0,2
Toplam	50,7	51,9	51,5	52,6
Kaynak: Dünya Bankası (2020), Worldometer (2020)				

Salgının en yoğun olarak kendini gösterdiği bölgeler ise küresel ekonomide mal ve sermaye akışlarının en yoğun olduğu bölgeler olan ve küresel üçlü (global triad) olarak da adlandırılan Güneydoğu Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika. Farklı zamanlarda yapılan hesaplamalara göre dünyadaki toplam uluslararası ticaret ve yatırımın (doğrudan ve parasal yatırımlar) üçte ikisi ile %80’i arası bu bölgeler arasında gerçekleşiyor (Dicken, 2011). Bu bağlamda, bahsi geçen akışlar ve karşılıklı bağlantılılık ve bağımlılık durumu arttıkça riskin de arttığını bu üç bölge örneğinde de görüyoruz. Bu bölgeler arasındaki akışların yönetim merkezleri ve bağlantı noktaları olan New York, Londra ve Milano gibi küresel şehirlerin de

salgının merkez üsleri olduklarını hatırlamak faydalı olacaktır. Örnek vermek gerekirse, yine salgının ilk yayılım gösterdiği Mart 2002 sonu itibarı ile ABD'deki tanılarının yaklaşık %40'ı ve COVID-19 kaynaklı ölümlerin de yaklaşık %50'si New York kentini içinde barındıran New York eyaletindedir (NYC Health, 2020, Worldometer, 2020).

Bunun yanı sıra, günümüzde artan bağlantılılığın ve onu ortaya çıkaran teknolojik yenilikler ve kurumsal yapıların etki etme hızını da artırdığını görüyoruz. Orta Asya veya Çin'de başladığı varsayılan 1347 Veba salgınının dünyaya Avrasya bölgesinde yayılması yıllar sürmüştür. Son salgın ise tüm dünyaya haftalar içinde yayılmıştır.

Tecrübe ettiğimiz hali ile küreselleşme sürecinin salgınla baş etme hususundaki en önemli etkisi veya eksiği, riski küresel hale getirirken risk ile mücadele için gerekli olan küresel yönetim ve işbirliği mekanizmalarını ortaya çıkaramamasıdır. Bu noktaya 2000'lerin başında işaret eden sosyolog Gereffi (2006), küreselleşmenin ciddi bir yönetim açığına sebep olduğunu savunmuştur. Yönetim olgusunun farklı boyutlarını ele alan Gereffi (2006), üç yönetim biçimi tanımlamıştır. Bunlar, mülkiyet hakları ve serbest rekabet gibi piyasanın işleyişini sağlayan kolaylaştırıcı (facilitative) yönetim, işçi hakları ve çevresel düzenlemeler gibi piyasa faaliyetlerinin sınırlarını çizen düzenleyici (regulatory) yönetim ve son olarak sosyal harcamalar, emeklilik ve sağlık hizmetleri gibi insanları piyasanın olası yetersizliklerine ve olumsuz etkilerine karşı koruyan paylaşımcı (redistributive) yönetim biçimidir.

Ulusal düzeyde bu üç yönetim biçiminin bugüne kadar devletler tarafından sağlandığını belirten Gereffi (2006), küresel seviyede ise önemli açıklar olduğunu ifade etmiştir. Küresel seviyede yönetim ve işbirliği zemini sağlama görevini üstlenmiş görünen uluslararası örgütler bugüne kadar genellikle kolaylaştırıcı yönetim rolünü oynamışlardır. Uluslararası örgütler içinde en güçlüleri olan IMF ve DTÖ'nün Washington Konsensüsü politikalarının uygulanmasındaki rolleri buna örnektir. Düzenleyici ve paylaşımcı yönetim görevlerini üstlenebilecek Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) veya Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi diğer uluslararası örgütler ise IMF ve DTÖ'ye göre oldukça zayıftır ve kayda değer bir yaptırım güçleri söz konusu değildir.

Sonuç: Salgın Sonrası Dünyada Küreselleşme

Küreselleşmenin salgın sonrası dönemdeki akıbeti ile ilgili en önemli husus ise yukarıda ifade edilen insanın durumundaki değişim olarak ifade ettiğimiz olgudur. Asıl sorulması gereken uzun vadeli bir dönüşümü işaret eden bu durumda bir değişiklik olup olmayacağıdır. Tarihteki salgınlara ve felaketlere baktığımızda kısa ve uzun vadeli etkilerin farklı olabileceği görülmektedir. Mesela 1347 Veba salgını kısa vadede olumsuz etkiler oluşturmuşsa da uzun

vadede insan sayısının azalışı ile emeğin kıymetlenmesi ve bu şekilde sağ kalanların hayat standartlarının yükselmesi, hijyene verilen önemin artması ile çevresel koşullarda yaşanan iyileşme gibi olumlu etkileri olmuştur. Bunun yanı sıra Veba salgınının Reformasyon, Bilim Devrimi ve ulus devlete zemin hazırladığı ilgili birçok iddia da mevcuttur (Lindenbaum, 2001). Bu bağlamda, özelde küresel ekonomi ve ulus devlet ve genelde küreselleşme konusunda yürütülecek tartışmalarda kısa ve uzun vadeli etkilerin ayrıştırılması zorunludur.

Salgının seyrine, devletlerin ve toplumların salgınla baş etme süreçlerini ele aldığımızda küreselleşme sürecinde yeni uluslararası işbölümü bağlamında belli ürünlerin ve hizmetlerin üretimine yoğunlaşırken diğer hizmet ve ürünler için diğer ülkelere bağımlı hale gelen ülkeler için olumsuz sonuçlar ortaya çıktığını gözlemliyoruz. AB üyeleri veya ABD gibi ülkelerin yüksek sermaye ve alım gücüne rağmen birçoğu düşük teknoloji ürünler olan sağlık ve korunma ekipmanlarının tedarikinde ciddi sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu bağlamda, mukayeseli üstünlük temelli bir uluslararası işbölümünün, salgın sürecinde gelen ihracat yasakları sebebi ile birçok ülkeyi açığa bıraktığını ve piyasanın gizli elinin küresel bir krizde herkese ihtiyacı olanı sağlama konusunda yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Uluslararası örgütleri ele aldığımızda ise sağlık alanında yaşanan bir küresel krizin ana muhatabı olan Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ), düzenleyici ve öncü bir rol yerine kısıtlı ve sonuç olarak etkisiz bir rol oynadığını görüyoruz. DSÖ'nün salgın sürecinde aciz görünen durumu, uluslararası örgütlerin yukarıda işaret edilen güç ve yönetim biçimleri asimetrisi sorununu göz önüne sermektedir. DTÖ, salgının başından itibaren kamuoylarına güven veren ve ulusal mücadelelere destek vererek koordinasyon ve yol göstericilik yapan bir görüntüde olmamıştır. COVID-19 bağlamında DTÖ ve uluslararası toplum hakkında dile getirilen şikâyetlerin benzerleri 2013 Ebola salgınında dile getirilmiş ama salgının kontrol altına alınmasıyla kayda değer bir iyileşme olmadan rafa kaldırılmıştır (Abromovitz, 2017). Devam eden bu problemler önümüzdeki süreçte bu örgütlerle ilgili ciddi tartışmalara sebep olacaktır.

Bu bağlamda, salgının ortaya çıkardığı olumsuzlukların ve önümüze serdiği yetersizliklerin önümüzdeki günlerde devletlerin ve kamuoylarının gündeminde önemli yer tutacağı ve farklı arayışları gündeme getireceğini tahmin etmek pek de zor değildir. Bu süreçte en azından bazı ülkelerin temel sağlık ve gıda gibi sektörlerdeki ürünleri stratejik olarak tanımlaması ve ülke içinde üretim kabiliyetlerini artırma ve muhafaza etme gibi arayışlara girmesi beklenebilir. Bu sektörlerin savunma sanayi gibi görülmeye başlanması ve güvenleştirmeye girişimlerinin ortaya çıkması da söz konusu olabilir. Devletler bu tür girişimlere en azından salgın sürecinde ürken kamuoylarını yatıştırmak için kalkışacaklardır. ABD başkanı Donald Trump'ın ABD'ye göçü geçici olarak askıya alma girişimi buna örnek verilebilir (Jansen, 2020).

Bu durum, kısa vadede ie dönme ve dünyadan izolasyon gibi bir görünüm oraya çıkarsa da küreselleşme sürecini durduracak veya tersyüz edecek bir etkisi olmayacaktır. Öncelikle yüksek oranda kendine yeterli çoğu ülkenin başarabileceği bir Şey değildir. Nüfusu az, ekonomisi kucuk, doğal kaynakları yetersiz ve coğrafi ve iklimsel kısıtları olan ülkeler için böyle bir seçenek yoktur. Yeterli büyüklüğe, kaynak zenginliğine, uygun coğrafi konuma ve iklimsel çeşitliliğe sahip az sayıdaki ülke için bile kapsamlı bir ie dönüş çok ciddi sorunlar ortaya çıkaracaktır. Şirketlerin bağımlı oldukları dış pazarları kaybetmesinin ortaya çıkaracağı ekonomik sıkıntılar ve yükselen işçilik maliyetlerinin sebep olacağı fiyat artışları ve enflasyon ortaya çıkabilecek olumsuz etkilerden sadece bazılarıdır. Küreselleşmenin olumsuz etkilerinin uzunca süredir i politikayı meşgul ettiği ve Donald Trump gibi bir lideri iktidara taşıdığı ABD’de ülkenin kendisi ile özdeleşmiş McDonalds, Starbucks ve Apple gibi devasa firmaların yıllık cirolarının yarıdan fazlasının ABD dışındaki pazarlarda üretildiği unutulmamalıdır.

Salgının insanın durumunda bir değişikliğe sebep olacağı ile ilgili ise herhangi bir işaret yoktur. Böyle bir sonuç ancak distopya temalı kurgu kitap ve filmlerde görülen teknolojik altyapının nerede ise tamamen ortadan kalktığı ve insanların birbirinden habersiz toplumcularda yaşadıkları bir durumda ortaya çıkabilir. Basitçe ifade etmek gerekirse, bu kriz o kriz değildir. Vaktinin önemli bir kısmını internet ve sosyal medyada geçiren ve ideal hayat anlayışı farklı kültürel ögeleri ve tatları ve uzak mekanları tüketmek üzerine kurulu bireylerin olduğu bir dünyada toplumların ie kapanmasını tahayyül etmenin ne kadar gerçekçi olduğu tartışmalıdır.

Salgının küreselleşme sürecine etkisi ile ilgili daha gerçekçi olacak senaryo ise bahsi geçen küresel yönetim ve işbirliği sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik arayışların yoğunluk kazanmasıdır. Bu bağlamda, tecrübe ettiğimiz hali ile küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunların ozumune yönelik arayışlar da yine uluslararası alanda ve küresel olacaktır. Yaşanan Őoka bağlı olarak ie kapanmacı ve izolasyoncu söylemler kısa vadede ne ıkırsa da, orta ve uzun vadede kamuoylarının tercihi de büyük ihtimalle bu yönde olacaktır.

Kaynaklar

- Abromovitz, S. (2017). Epidemics (especially Ebola). *Annual Review of Anthropology*, 46: 421-445.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bairoch, P. (1996). Globalisation myths and realities: One century of external trade and foreign investment. Boyer, R., Drache, D. (Ed.), *States against markets*, içinde (s. 173-192). New York: Routledge.

- Baldwin, R. E., Martin, P. (1999). Two waves of globalization: Superficial similarities, fundamental differences. Siebert, H. (Ed.), *Globalization and Labor*; içinde (s. 3-58). Kiel: Institutut fur Welwirtschaft an der Univesitat Kiel.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: the human consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.
- Beck, U. (2007). *World at risk*. Cambridge: Polity Press.
- Brady, D, Denniston, R. (2006). Economic globalization, industrialization and deindustrialization in affluent democracies, 1960-2001.” *Social Forces*, 85: 297-329.
- Cockerham, W. C. (2016). *Medical sociology*. London: Routledge.
- Diamond, J. (1997). *Guns, germs, and steel: The fates of human societies*. New York: W. W. Norton.
- Dicken, P. (2011). *Global shift: mapping the changing contours of the world economy, 6th Edition*. New York: The Guilford Press.
- Dünya Bankası. (2020). World development indicators. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Gereffi, G. (1994). The international economy and economic development. Smelser, N. J., Swedberg, R. (Ed.), *The handbook of economic sociology*, içinde (s. 160-182). Princeton: Princeton University Press.
- Gereffi, G. (2006). *The new offshoring of jobs and global development*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Friedman, T. (1999). *The lexus and the olive tree: Understanding globalization*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Fröbel, F., Heinrichs, J., Kreye, O. (1980). *The new international division of labor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1991). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Guillen, M. F. (2001). Is globalization civilizing, destructive or feeble? A critique of five key debates in the social science literature. *Annual Review of Sociology*, 27, 235-260.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. (1999). *Global transformations*. Stanford: Stanford University Press.
- Held, D., McGrew, A. (2003). *Global transformations reader: An introduction to the globalization debate, 2nd Edition*. Cambridge: Polity Press.
- Hirst, P., Thompson, G. (1996). *Globalization in question*. Cambridge: Polity Press.
- Hutton, W., Giddens, A. (2000). *Global capitalism*. New York: The New Press.
- Jansen, B. (2020, 22 Nisan). Trump’s vow to suspend immigration over coronavirus has certain industries on edge. USA Today, Retrieved from <https://www.usatoday.com/story/news/politics/2020/04/22/coronavirus-trumps-vow-suspend-immigration-sounds-alarms/2997628001/>
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization and social class in Turkey, 1980-2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2): 161-181.
- Kaya, Y. (2010). Globalization and industrialization in 64 developing countries, 1980-2003. *Social Forces*, 88(3): 1153-1182.
- Keohane, R. O., Nye, J. S. (2000). Globalization: what’s new? What’s not? (And so what?), *Foreign Policy*, 118, 104-119.
- Lechner, F. J., Boli, J. (2015). *The globalization reader, 5th edition*. West Sussex: John Wiley & Sons.

- Levinson, M. (2006). *The box: How the shipping container made the world smaller and the world economy bigger?* Princeton: Princeton University Press.
- Lindenbaum, S. (2001). Kuru, prisons, and human affairs: Thinking about epidemics. *Annual Review of Anthropology*, 30: 363-385.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: the making of typographic man*. Toronto: The University of Toronto Press.
- McNeill, W. H. (1976). *Plagues and Peoples*. New York: Anchor.
- NYC Health. (2020). COVID-19: Data. Retrieved from <https://www1.nyc.gov/site/doh/COVID/COVID-19-data.page>
- Obstfeld, M., Taylor, A. M. (2003). Globalization and capital markets. Bordo, M.D., Taylor, A. M., Williamson, J. G. (Ed.), *Globalization in historical perspective*, içinde (s. 121-188). Chicago: The University of Chicago Press.
- O'Rourke, K. H, Williamson, J. G. (1999). *Globalization and history: The evolution of a nineteenth-century Atlantic economy*. Cambridge: MIT Press.
- Ritzer, G., Dean, P. (2015). *Globalization: a basic text*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: social theory and global culture*. London: Sage.
- Steger, M. B. (2003). *Globalization: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system*, vol. 1: *Capitalist agriculture and the origin of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1980). 1980. *The modern world-system*, vol. II: *Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600-1750*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1989). *The modern world-system*, vol. III: *The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730-1840s*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (2000). Globalization or the age of transition? A long-term view of the trajectory of the World-system, *International Sociology*, 15 (2): 249-265.
- Worldometer. (2020). COVID-19 coronavirus pandemic. Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus>